

Leo J. Koffeman

Drie sleutelwoorden

Het gaat in de bijdragen voor dit nummer over protestantisme dat ge-reshaped, hervormd moet worden. Dat brengt mij tot drie vragen die ik op tafel wil leggen, gekoppeld aan drie sleutelwoorden, die – in wellicht meer dan alleen letterlijke zin – op elkaar rijmen, nl. identiteit, spiritualiteit en katholiciteit.

Sleutelwoord één: identiteit

Mijn eerste sleutelwoord, identiteit, leidt tot vraag één: Is de focus op de noodzaak het protestantisme nieuw vorm te geven, of misschien zelfs opnieuw uit te vinden, een miskenning of juist een bevestiging van zijn historische identiteit?

Ik licht de vraag toe. Heleen Zorgdrager en Theo Hetteema pleiten in het boek voor een open protestantse identiteit: 'Geen canon, traditie, christologie, of theologische formule bepaalt deze identiteit en haar grenzen. De geloofsgemeenschap is een dynamische gemeenschap, omdat haar prototype, Christus, haar altijd te boven gaat'.¹ C.S. Song lijkt nog radicaler. Hij wil naar het schijnt min of meer opnieuw beginnen en het protestantisme radicaal bevrijden uit de *captivity*, het gevangen zijn in onszelf, onze kerk, het christendom, onze christelijke of protestantse God.² Het protestantisme moet zo gezien inderdaad opnieuw uitgevonden worden en dat kan gelukkig ook: immers, juist dat vermogen tot radicale vernieuwing is bepalend voor de identiteit van het protestantisme. Zorgdrager laat in haar bijdrage in dit nummer zien, hoe het protestantisme in Afrika en Azië feitelijk verandert en ambivalent wordt.

Arjan Plaisier is hier op zijn minst terughoudend. Hij begint zijn bijdrage in dit nummer met stevige kritiek op het reshaping-idee en in het bijzonder op de reconstructie van Song. Dat lijkt eerder een miskenning dan een bevestiging van de historische identiteit van het protestantisme. Die kan immers slechts adequaat worden beschreven aan de hand van historisch verwortelde kernwoorden, zoals de drie *sola's* of – ook als men met Plaisier aarzelingen heeft bij de wijze waarop Bruce MacCormack het invult³ – de rechtvaardigingsleer. Song wil

voor zijn reconstructie terug naar de historische Jezus, maar Plaisier constateert mijns inziens terecht dat Song zodoende met zijn eigen Jezusbeeld naar voren komt, dat verrassende overeenkomsten vertoont met zijn eigen theologische voorkeuren.

Maar is het ooit anders geweest, bijvoorbeeld in de Reformatie, en kan het ook eigenlijk wel anders? Ligt hier niet precies de uitdaging? Creëert niet elke tijd – bewust of onbewust, gewild of ongewild – zijn eigen Jezusbeelden, óók als men zich diepgaand historisch probeert te verantwoorden? Creëert de Reformatie in de 16^e eeuw in mindere mate een theologie naar eigen beeld dan het protestantisme in Afrika en Azië vandaag de dag – en als dat al zo zou zijn, mag dat dan werkelijk als een pre van de Reformatie worden begrepen?

identiteit van
de kerk: roeping
en vermogen om
zich te bekeren

Ten gunste van de benaderingen van Zorgdrager, Hettema en ook Song pleit het – overigens voluit historische! – adagium van de Reformatie '*reformata semper reformanda*'. Het pleidooi voor de mogelijkheid van een radicale vernieuwing van het protestantisme heeft dus wortels in haar eigen traditie. De tegenstelling tussen een miskenning en een bevestiging van haar historische identiteit blijkt alleen daardoor al niet te werken. Wellicht helpt de oecumenische discussie ons hier verder. Sinds 1937 functioneert in Frankrijk, geïnspireerd door vroege voortrekkers als de rooms-katholieke priester en theoloog Paul Couturier (1881-1953), de oecumenische dialooggroep de Groupe des Dombes, genoemd naar de plaats van samenkomst, een trappistenklooster bij Lyon. In deze groep zijn zo'n veertig katholieke en protestantse theologen op eigen initiatief met elkaar in gesprek, zonder opdracht van de kerken waartoe zij behoren en dus ook zonder tegenover die kerken direct rekenschap te moeten afleggen. Sinds Vaticanum II zich nadrukkelijk uitsprak ten gunste van het oecumenisch gesprek laten zij geregeld van zich horen via veelal verrassende studierapporten over belangrijke theologische kwesties in de relatie tussen de historische tradities van het Westen. In 1992 verscheen hun studie *Pour la Conversion des Églises*.⁴ Daarin wordt betoogd dat de identiteit van een kerk of traditie niet bestaat in haar onveranderlijkheid, maar juist in haar roeping en vermogen om te veranderen, dat wil zeggen om zich te bekeren.

Mij lijkt dat een theologisch juiste en oecumenisch vruchtbare positiebepaling die een steriele tegenstelling tussen miskenning en bevestiging van historische identiteit kan overstijgen. De Groupe des Dombes gaat het primair om de oecumenische dialoog en dan vooral die tussen rooms-katholieken en protestanten. Voor *beiden* geldt: een beroep op de eigen traditie als bepalend voor de identiteit schiet tekort – en vormt mijns inziens een illegitieme miskenning van de eigenlijke uitdaging waarvoor wij staan! – als er niet de bereidheid is om in gesprek met de ander zich tot die ander te bekeren. Dat klinkt wellicht idealistisch, maar het is heel praktisch. Men hoeft maar te kijken naar de recente ontwikkelingen in de liturgie in rooms-katholieke en protestantse kring, om te zien hoe het werkt: in veel opzichten hebben we daarin van elkaar geleerd en ons tot elkaar bekeerd. Theologische dialoog die niet gepaard gaat met of althans vroeg of laat uitloopt op praktische bekering, vormt ten diepste een miskenning van de eigen identiteit van de betrokken tradities, ook en juist als de patstelling wordt verdedigd met een beroep op diezelfde traditie.

Het interessante van de stelling van de Groupe des Dombes is, dat hier het vermogen tot verandering en vernieuwing niet als exclusief kenmerkend voor het protestantisme wordt gezien, maar als fundamenteel voor elke christelijke

traditie, zelfs als het waar zou zijn dat het protestantisme hiervoor extra gevoelig is. Tegelijk worden hiermee drie randvoorwaarden voor deze vernieuwing aangeduid: (1) zij is alleen mogelijk in bewuste verantwoording tegenover de geschiedenis,⁵ (2) zij vereist dialoog met andere christelijke tradities, maar – zo voeg ik eraan toe – niet minder met andere contexten zoals die in Azië en Afrika, en (3) zij heeft een praktische en spirituele dimensie.

Sleutelwoord twee: spiritualiteit

Daarmee kom ik als vanzelf bij vraag twee. Ligt het eigenlijke punt waarop het protestantisme een vernieuwing nodig heeft in de theologie of veeleer in de spiritualiteit?

In tal van bijdragen in het boek, en in heel verschillende toonaarden, wordt aandacht gevraagd voor de spiritualiteit van het protestantisme. Zo ziet Anton van Harskamp het fundamentalisme als een vorm van protestantisme – weliswaar een scheefgegroeide vorm maar toch –, die het mainline protestantisme terugroept naar de spirituele omgang met de Schriften, naar de directe relatie met God (het ‘protestantse principe’) en een spiritualiteit van hoop.⁶ Mij valt in het artikel van Arjan Plaisier in dit nummer op, dat de term niet valt, maar dat zijn bijdrage er vol van is. Het gaat om het geloof, om de persoonlijke binding met God in Christus, om de Geest die doet opstaan uit de dood. Aan het eind van praktisch elk punt zet hij in deze zin de zaak op scherp. Dat is natuurlijk veel meer dan de stem van de kerk die zich bij monde van de scribe even laat horen in een theologisch gesprek. Hij weet zich – en ons – in het slot van zijn bijdrage door Van Harskamp terecht aangesproken. Het gaat toch om niets minder dan de Bijbel als levensboek, een alternatieve levensstijl, en om een vorm van toekomstgericht geloof. Anders gezegd: het gaat om spiritualiteit. Met name ook de bijdrage van Odair Pedroso Mateus aan het boek loopt daarop uit.⁷

Tegelijk blijft de vraag wat dit voor de theologie als theologie betekent. Ook het pleidooi van Zorgdrager in dit nummer is vol van spiritualiteit of op zijn minst van spirituele theologie. Dat is vandaag gevraagd, zegt zij: een theologie die ruimte maakt voor het ontmoeten van God in het gewone leven. Küster constateert in zijn artikel in dit nummer dat de protestantse identiteit onder meer wordt gekenmerkt door haar intellectueel karakter. Dat lijkt me terecht, niet alleen als constatering maar ook als criterium: goede protestantse theologie is ‘intellectueel’. Maar staat dat tegenover ‘spiritueel’? Dat lijkt me een misverstand, zoals uit de bijdrage van Zorgdrager zonneklaar blijkt. Maar het is wel een misverstand dat maar al te vaak een rol speelt. Ik meen het te herkennen in de mij soms net iets te makkelijke flirt van protestantse kerken met evangelicale en pentecostale bewegingen. Het is evident, dat protestantse kerken en theologen (!) het gesprek met deze snel groeiende bewegingen binnen de wereldwijde christenheid moeten zoeken, niet alleen en allereerst *omdat* ze zo snel groeien, maar wel omdat ze kennelijk weten in te spelen op legitieme verlangens bij veel tijd- en geloofsgenoten. Protestantse theologen, inclusief de officiële vertegenwoordigers van protestantse kerken (want gelukkig hechten protestanten er onverminderd aan dat hun ‘kerkleiders’ goede en dus intellectueel gevormde theologen zijn!), zullen in dat gesprek echter geen afstand mogen en willen nemen van hun opdracht intellectueel eerlijk te zijn. Juist daarmee dienen ze het gesprek, de eigen kerken én de gesprekspartners het beste.

De spiritualiteit van het protestantisme ligt volgens mij precies in de wat

protestantse
spiritualiteit:
omgang met de
Schrift, directe
relatie met God
en hoop

Artikel

paradoxe combinatie van een 'moderne' bereidheid en moet ook de meest uitdagende en lastige vragen intellectueel onder ogen te zien en een diep besef dat daarmee de werkelijkheid van God en mensen nooit adequaat in beeld te krijgen is, omdat andere vitale aspecten van het geloofsleven – beleving en commitment – zich daaraan noodzakelijkerwijs tot op zekere hoogte onttrekken. Het lijkt me dat Zorgdrager precies daarop doelt.

Sleutelwoord drie: katholiciteit

Dat brengt me ten slotte bij vraag drie: Moet het protestantisme, om theologisch én spiritueel te overleven, niet voor alles opnieuw de ontmoeting met het rooms-katholicisme serieus nemen? In het gewone spraakgebruik geldt protestants nog altijd als een contrastbegrip ten opzichte van katholiciteit. Hoe ligt dat hier, en nu?

Protestant:
via Christusrelatie
band met kerk –
Rooms-katholiek:
via kerk relatie met
Christus

In de bijdragen aan de bundel komt het contrast tussen protestant en rooms-katholiek niet aan de orde. 'Roman catholic' komt natuurlijk een aantal malen voor. Dikwijls in historische contexten, naast protestantisme en andere tradities: zo bijvoorbeeld bij Song, die echter met zoveel woorden zegt: 'Protestantism has lost the causes of protestation against the Roman Catholic Church.'⁸ MacCormack⁹ en Hetteema/Zorgdrager¹⁰ verwijzen naar de bekende kenschetsing van de tegenstelling tussen rooms-katholiek en protestant zoals Schleiermacher die formuleerde: protestantisme maakt de relatie van het individu tot de kerk afhankelijk van de relatie tot Christus, maar het katholicisme maakt de relatie van het individu tot Christus afhankelijk van de relatie tot de kerk. MacCormack zegt er meteen bij, dat zo het zelfverstaan van het vroege protestantisme goed is getypeerd en werkt zijn stelling in een historisch perspectief verder uit. In zijn pleidooi voor de rechtvaardiging – en/of de rechtvaardigingsleer?! – als nog altijd de kern van het protestantisme blijft hij bij de onderliggende interpretatie van het katholicisme. Bij Hetteema en Zorgdrager krijg ik veeleer de indruk dat de soep ook bij Schleiermacher niet zo heet wordt gegeten als hij wordt opgediend.

Hoe dat laatste ook zij, in elk geval is er sinds Schleiermacher wel iets gebeurd. De oecumenische dialoog tussen de rooms-katholieke en de protestantse tradities heeft er toe geleid dat de kenschetsing van Schleiermacher op zijn minst nuancering verdient. De vraag hoe de relatie van het individu tot Christus en die tot de kerk zich tot elkaar verhouden staat al decennia in allerlei vormen op de gezamenlijke agenda; zij wordt aan beide kanten als een relevante en niet (meer) zo eenvoudig te beantwoorden (!) vraag herkend. Dat laatste is al winst. Een pneumatologische insteek en een hernieuwde aandacht voor de relatie van de kerk tot het koninkrijk van God leidden tot een beter wederzijds verstaan. Zo ziet het meest recente rapport van de internationale dialoog tussen de World Alliance of Reformed Churches en de Rooms-Katholieke Kerk weliswaar een onderscheid tussen een 'meer gereformeerde' nadruk op de vrijheid van de Geest en een 'meer rooms-katholieke' erkenning van de aanwezigheid van de heilige Geest in het historische bestaan van de christelijke gemeenschap, maar dan volgt de zinsnede: 'Als we de rol van de Geest met betrekking tot het Koninkrijk beschouwen, wordt duidelijk dat de perspectieven van beide gezindten elkaar nodig hebben, complementair zijn en wederzijds instructief'.¹¹

Maar is het rooms-katholicisme dan nog wel de eerste gesprekspartner voor protestanten? Plaisier meent van wel en wijst terecht op het protestantisme als gestalte van de *catholica*. In zijn slotbeschouwing in het boek ziet Schreiter echter

veeleer het pentecostalisme als de primaire gesprekspartner voor de vernieuwing van het protestantisme, juist omdat het pentecostalisme volgens onder andere Schreiter zelf ten diepste een vorm van protestantisme is. Ik ga daarin niet een-twee-drie mee. Misschien wel in de typering van het pentecostalisme als een vorm van protestantisme, maar juist daarom niet in de visie op het pentecostalisme als dé primaire gesprekspartner. Mijn vermoeden is dat de rooms-katholiek Schreiter er zo tegenaan kan kijken, juist omdat hij zelf binnen die bedding leeft! Maar juist daarom lijkt het mij, dat het protestantisme het katholicisme vandaag wel eens hard nodig zou kunnen hebben! Niet om het 'originele protestantisme' te reconstrueren. Küster stelt terecht dat zoiets niet kan en niet moet. Maar misschien wel om nog eens te zien waar het eigenlijk allemaal is misgegaan, in de rooms-katholieke kerk én in de relatie van het protestantisme tot die traditie. En vooral om met het oog op de uitdagingen van vandaag van elkaar te leren.

Hoe komt het toch, dat juist de ecclesiologie in het protestantisme altijd zo kwetsbaar is gebleven? Zorgdrager vraagt met zoveel woorden om een grotere bezinning op de katholiciteit van de kerk. Me dunkt dat daar de sleutel ligt, juist omdat het protestantisme een gestalte van de *catholica* bedoelt te zijn: dat zegt Plaisier, en daarin sluit hij zich feitelijk aan bij art. 1 lid 1 van de kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland: 'De Protestantse Kerk in Nederland is (...) gestalte van de ene heilige apostolische en katholieke of algemene christelijke Kerk'. De ontmoeting met het pentecostalisme zal protestanten niet helpen aan een steviger ecclesiologie – integendeel! Ik stel ook niet dat de Rooms-Katholieke Kerk het patent op de katholiciteit heeft, maar in het gesprek met die traditie komen in elk geval fundamentele ecclesiologische vragen op tafel die mijns inziens voor de toekomstige vormgeving van het protestantisme van beslissende betekenis zijn.

Ten diepste gaat het dan precies om de 'nieuwe katholiciteit' waar Schreiter in een eerdere publicatie van zijn hand al voor pleitte. In de context van globalisering, waardoor processen van uitsluiting bevorderd worden, is interculturele communicatie essentieel voor een nieuw verstaan van het gezamenlijk geloof. Dat vraagt om een nieuwe theologie, gefundeerd op interculturele hermeneutiek, en om een nieuwe praxis, gebouwd op de menselijke waardigheid in samenhang met de Bijbelse categorie van de shalom. 'A new catholicity, then, is marked by a wholeness of inclusion and fullness of faith in a pattern of intercultural exchange and communication (...). A new catholicity can meet the challenges of our time, both as a theological vision of the Church and as a policy for intercultural communication'.¹² Inclusiviteit, communicatie, beleid – dat heeft alles met ecclesiologie te maken.

Prof. dr. Leo J. Koffeman is hoogleraar kerkrecht en oecumene aan de Protestantse Theologische Universiteit en buitengewoon hoogleraar systematische theologie en ecclesiologie aan de Universiteit van Stellenbosch (Zuid-Afrika). ljkoffeman@pthu.nl

Noten

1. Theo L. Hetteema, Heleen Zorgdrager, 'Scheiermacher and the Reshaping of Protestantism. Credits for the 21st Century,' in: Volker Küster, *Reshaping Protestantism*, Lit Verlag, Berlin 2009, pp. 195-208, p. 208.

ecclesiologie in
protestantisme
kwetsbaar –
daarom bezinning
op nieuwe
katholiciteit

2. Vgl. Choan-Seng Song, 'Reshaping Protestantism and Reconstructing Christianity in a Global Context' in: *Reshaping*, pp. 3-20.
3. Vgl. Bruce Lindley McCormack, 'Protestant Identity as a Theological Problem,' in: *Reshaping*, pp. 177-194.
4. Groupe des Dombes, *Pour la conversion des églises. Identité et changement dans la dynamique de communion*, Centurion, Paris 1992.
5. Ecclesiologisch gaat het hier om de apostoliciteit van de kerk, en de daarmee verbonden vragen rond belijdend kerk-zijn en authenticiteit. Vgl. voor een meer uitvoerige behandeling mijn: *Het goed recht van de kerk*, Kok, Kampen 2009, 207-232.
6. Anton van Harskamp, 'Fundamentalism as the Spectre of Protestantism. The Anti-Modernist Modernization of Protestantism,' in: *Reshaping*, pp. 133-143.
7. Odair Pedroso Mateus, 'Mission, Faith and Spirtuality in Times of Empire. Theological Issues Emerging from the 2004 General Council of the World Alliance of Reformed Churches,' in: *Reshaping*, pp. 35-48.
8. Song, in: *Reshaping*, p. 7.
9. McCormack, in: *Reshaping*, p. 181.
10. Hetteema/Zorgdrager, in: *Reshaping*, p. 200v.
11. 'De kerk als gemeenschap van gezamenlijk getuigenis van het Koninkrijk Gods. Rapport van de derde fase van de internationale theologische dialoog tussen de Katholieke Kerk en de WARC (Wereldbond van Hervormde/ Gereformeerde Kerken) (1998-2005)', in: *Kerkelijke Documentatie* 36 (2008), nr. 4-5, par. 195.
12. R.J. Schreiter, *The New Catholicity. Theology between the Global and the Local*, Orbis, New York 1997, 132v. Vgl. ook Koffeman, *Het goed recht*, pp. 183-205, m.n. p. 190.